

АТРИБУТИВНО-АНТИНОМІЧНА ФОРМУЛА ОСОБИСТОСТІ І ПЕРСОНОЛОГІЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ПСИХОЛОГІВ І ПЕДАГОГІВ

РИБАЛКА В.В.

Copyright © 2013

Метою даних тез є викладення результатів аналізу та узагальнення декількох десятків вітчизняних дефініцій особистості, пошуку закономірностей побудови “сукупної формули” особистості, відтворення інтелектуального шляху до них їх авторів та формування особистісної орієнтації у становленні професійної майстерності психологів і педагогів.

Ми спираємося при цьому на виявлені нами в ході пошукової роботи, проведеної при написанні навчального посібника “Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці” та підготовці його наступного видання, 40 визначень особистості. Їх слід вважати результатом персонологічного мислення декількох поколінь вітчизняних науковців, в специфіці якого можна виявити змістовні, процесуальні і продуктивні особливості. Ми розглядали ці визначення в умовному порядку, що відповідає датам народження авторів (див. далі у дужках). Через брак місця наводимо тут лише п’ять із 40 визначень, зберігаючи їх нумерацію у списку:

1. М.Я. Грот (1852-1899): “Очевидно, особистість людини не є тільки її тваринно-психічна індивідуальність, а сполучення цієї останньої зі світовим духовним началом, з божественною творчою силою, що створила світ, і в цій останній містяться корені всього нашого морального життя... Особистість є не тільки органічна індивідуальність, але і “над-індивідуальне”, божественне, творче начало” в людині. “...Безпосереднє завдання кожної особистості є створити і підтримати, зберегти чи врятувати якомога більше інших життів, хоча б і з жертвуванням свого власного одиничного життя... Любити, жаліти, пестити, зберігати і спасати від смерті все живе – ось загальна формула” [див. у 4, с. 51, 52]...

13. Г.С. Костюк (1899-1982): “Людський індивід стає суспільною істотою, особистістю в міру того, як у нього формується його свідомість і самосвідомість, утворюється система психічних властивостей, яка внутрішньо визначає його поведінку, робить його здатним брати участь у житті суспільства, виконувати ті чи ті суспільні функції. Від рівня розвитку цих властивостей залежить ступінь його можливої участі у створенні необхідних для суспільства матеріальних і духовних цінностей” [4]...

26. В.О. Моляко (1937): “Творча особистість... має психологічну готовність до творчої праці в сучасних умовах, ...самостійно обирає свої дії й рішення, досягає суттєвого рівня розумового розвитку і професійної майстерності, здатна до нестандартних дій, усвідомлює свою відповідальність перед собою, колективом і суспільством” [4]...

27. І.А. Зязюн (1938): “Суб’єктом культури може бути суспільство в цілому як виразник певним чином визначеної культури; особа як носій специфічних уявлень, свого “особистісного” культурного досвіду; група як сукупність особистостей з подібними культурними характеристиками” [4]...

30. С.Д. Максименко (1941): “Особистість – це форма існування психіки людини, яка являє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції, та має свій унікальний і неповторний внутрішній світ” [4]...

Оцінюючи існуючі у вітчизняній науці визначення з формально-логічної точки зору, можна виділити передусім такі їх ознаки, як багатоаспектність, плуралізм, взаємодоповнюваність, антиномічність, що притаманні діалектичному персонологічному мисленню, інтелекту вітчизняних учених. Такий інтелект з необхідністю складаються із специфічних засобів, які допомагають оволодіти складністю, множинністю, певним устроєм, суперечливістю феномену особистості.

Вже перше прочитання усіх 40 визначень говорить про певну закономірність, пов’язану, зокрема, з тим, що одні атрибути зустрічаються значно частіше, ніж інші, що ставить питання про контентний, частотний аналіз атрибутивної множини понятійних ознак категорії особистості. Це питання можна вирішити шляхом виділення цих атрибутивних понять в усіх наведених визначеннях і складання їх частотного рейтингового списку. Результати проведеного нами контентно-частотного аналізу визначень представлені у наступній “сукупній атрибутивній формулі” категорії особистості, яка утворюється структурною ієрархією низки головних атрибутивних категорій і понять, в яких відображаються такі її фундаментальні якості, як (у дужках наводиться частота вживання відповідних атрибутів у визначеннях):

1. Соціальність (31) – 2. Творчість (21) – 3. Людяність (20) – 4а. Самість, самосвідомість, тобто “Я” (18) – 4б. Духовність (18) – 5а. Культурність (16) – 5б. Життєвість (16) – 6а. Індивідуальність (13) – 6б. Цінність (13) – 7. Розвинутість (11) – 8. Діяльність (10) – 9. Відносність (ставленнєвість) (9) – 10а. Суб’єктність (8) – 10б. Формальність (8) – 11а. Вершинність (7) – 11б. Здатність до оволодіння, засвоєння світу (7) – 11в. Свідомість (7) – 12а. Історичність (6) – 12б. Організованість (6) – 12в. Психологічність (6) – 13а. Унікальність (5) – 13б. Об’єктність (5) – 13в. Якісність (5) – 14а. Наявність специфічних властивостей (4) – 14б. Вчинковість (4) – 14в. Динамічність (4) – 14г. Колективність (4) – 14д. Світглядність (наявність поглядів, принципів, переконань) (4) – 14е. Системність (4) – 15а. Відповідальність (3) – 15б. Внутрішній характер (3) – 15в. Ідеальність (3) – 15г. Матеріальність (3) – 15д. Носій властивостей (3) – 15е. Комунікативність (3) – 15ж. Сукупність властивостей (3) -...

Ми обмежуємо кількість наведених найбільш значущих атрибутів особистості поняттям “**15 ж. Сукупність властивостей (3)**”, оскільки, починаючи з наступної позиції №16 (частота вживання 2) помітно збільшується кількість атрибутів і перелік поступово включає прогресивно зростаючу їх кількість (в перспективі майже до безкінечності). До цієї атрибутивної формули теоретично може підключитися весь тезаурус вітчизняних теорій

особистості, що стоять за представленими визначеннями, а їх, як ми вже вказували, нараховується більше 40. В цьому знаходить підтвердження думка С.Д.Максименка та його колег про ортономічність, доповнюваність і безкінечність особистості [3].

Відповідна до даної формули особистісна орієнтація має послідовно розгортатися, включаючи на кожному з наступних етапів свого розгортання все нові і нові атрибутивно визначені орієнтації, які відповідають ієрархічному порядку входження атрибутів у контентно-частотну атрибутивну формулу. Наприклад, на п'ятому кроці поступового атрибутивного розгортання маємо суспільно-креативно-гуманістично-рефлексивно-духовно...-особистісну орієнтацію і т.д.

Суспільно...-особистісна орієнтація ускладнюється й іншими обставинами, які випливають зі специфіки вітчизняних дефініцій особистості. Це стосується, передусім, наявності у більшості визначень протилежних атрибутів з явними чи неявними, знятими чи не знятими суперечностями, тобто їх антиномічності. Антиномічність є переважаючою і майже закономірною характеристикою персонологічного мислення, інтелекту, завдяки якій особистість як найскладніше у світі явище відображається, охоплюється через полярні атрибути і одразу ж намічає або знімає психо-логічні суперечності між ними. Це підтверджує правильність положень Г.С.Костюка про роль суперечностей та їх розв'язання як джерела саморуку, як основи розвитку і саморозвитку психіки і, зокрема – особистості.

Персонологічне мислення, інтелект вітчизняних вчених накладає на особистість наступні атрибутивні антиномії (далі будемо вказувати номер визначення у переліку, потім йдуть очевидні за текстом антиномії – через “тире”, у дужках наводяться контекстуальні антиномії):

1.Тваринно-психічна індивідуальність, індивідуальність – як духовне начало, індивідуальність – божественна творча сила як корінь всього морального життя, над-індивідуальне (тобто соціально-індивідуальне), божественне (- і світське), творче (- і нормативне) начала, створення – і підтримка, збереження – і рятування життя, самопожертвування...

13. Людський індивід – і суспільна істота, свідомість – і самосвідомість, система психічних властивостей як внутрішній визначник його поведінки – у житті суспільства, рівень розвитку властивостей – ступінь можливої участі у створенні необхідних для суспільства цінностей, матеріальних – і духовних...

26.Психологічна готовність до творчої праці – та до відповідальності за її наслідки, перед собою – і колективом – і суспільством, до нестандартних (- і стандартних, еталонних) дій, суттєвий розумовий розвиток – і професійна майстерність.

27.Суспільство – група – і особа як суб'єкти культури.

30.Форма (- і зміст) існування (- неіснування психіки), цілісність (- і диференційованість), саморозвиток, самовизначення, саморегуляція – і свідомо предметна діяльність, унікальний, неповторний внутрішній (- і зовнішній) світ особистості.

Цікаво те, що в деяких визначеннях особистості представлені не тільки парні антиномії, але і певні антиномічні ланцюги, якими охоплюється складна і часто суперечлива сутність особистості. Можна поєднати ці антиномії в одному ланцюговому комплексі. Це дозволяє побудувати ще одну сукупну, тепер уже антиномічну (“суперечливу”) формулу особистості... Логічно повернутися до контентно-атрибутивної формули особистості і представити її в антиномічному вигляді. При цьому перший член антиномії ми будемо обирати у порядку, який відповідає його місцю у контентно-атрибутивній формулі, а другий член – як із самої атрибутивної формули, так і з усього масиву атрибутів особистості, що за своїми номерами перевищує порядкове число 15 в атрибутивній формулі. Відповідний аналіз і синтез надав можливість представити наступну попарну й сумативну (див. у дужках знак +) антиномічну формулу особистості:

1.Соціальність (31) – 6а.Індивідуальність (13) + 2.Творчість (21) – 8.Діяльність (10) + 3.Людність (20) – 17.Тваринність (1) + 4.Самість, тобто “Я” чи самосвідомість (18) – 11в.Свідомість (7) + 4б.Духовність (18) – 15в.Матеріальність (3) + 5а.Культурність (16) – 16б.Природність (2) + 5б.Життєвість (16) – 10б.Формальність (8) + 6б.Цінність (13) – N+1.Індиферентність (1) + 7.Розвинутість (11) – 16м.Природженість (2) + 8.Діяльність (10) – 14б.Вчинковість (4) + 9.Відносність (ставленевість) (9) – 17.Абсолютність (1) + 10а.Суб'єктність (8) – 13б.Об'єктність (5) + ...

До цієї антиномічної формули можна “ланцюгово” додати ще й ті парні антиномії, які притаманні конкретним визначенням особистості. Значення такої антиномічної, точніше – атрибутивно-антиномічної, формули полягає в тому, що особистість одразу ж, вже на рівні первісного визначення характеризується як така, що містить у собі суперечності як детермінанти розвитку і саморозвитку. Особистість “за визначенням” насичена проблемами різних видів, котрі при конкретному розгляді можуть виступати конструктивними чи неконструктивними, розвивальними та гальмівними, врівноваженими чи конфронтаційними тощо.

Отже, є підстави вважати ортономічність, багатоатрибутивність, контентну ієрархічність та антиномічність важливими специфічними змістовними ознаками сукупної атрибутивно-антиномічної формули особистості як результату персонологічного мислення, інтелекту психологів і педагогів, що виступає умовою продуктивності діяльності в означеній сфері. Разом з тим, робота з особистістю, як свідчить досвід вивчення психіки, свідомості, мислення і особистості людини видатним вітчизняним філософом, психологом і педагогом С.Л. Рубінштейном, вимагає антиномічного об'єднання логічних операцій на зразок відомого “аналізу через синтез” (і “синтезу через аналіз”). Тому, за аналогією із запропонованою ним схемою зняття антиномічних суперечностей вже у логічних операціях, доцільно антиномічно продовжити і використовувати “узагальнення через конкретизацію” (і, навпаки, “конкретизацію через узагальнення”), “індукцію через дедукцію” (і протилежний варіант “дедукції через індукцію”), “систематизацію через агломерацію” тощо... На наступних кроках ці психологічні операції слід використовувати комплексно і послідовно, що дозволить максимально повно охопити особистість і краще

її зрозуміти. Ці формальні психологічні мислительні операції доцільно доповнити стратегіями і тактиками творчого сприймання, мислення, уяви, на кшталт запропонованих В.О. Моляко особистісних стратегій творчої діяльності – аналізування та протиставлення, комбінування та спонтанної, універсальної (полі-) та одинарної (моно-) стратегії і відповідних до них творчих тактичних дій і операцій [див. у 4].

Звичайно, що робота з особистістю як найскладнішим у світі явищем потребує неабиякої філософської, психологічної та педагогічної майстерності, сучасні основи якої закладені у дослідженнях академіка І.А. Зязюна та його колег [1]. Ця робота не терпить дилетантизму, спрощення, примітивізації, за що доводиться одразу ж чи згодом розплачуватися неефективністю, помилковістю, невдачами, трагедіями тощо...

У зв'язку з цим, персонологічне мислення, власне персонологічна мислительна, а точніше – персонологічна інтелектуальна діяльність психолога, педагога і соціолога у роботі з людиною як особистістю повинна включати у попередньому розумінні наступну послідовність дій:

1. Формування вихідної інтелектуальної мотиваційно-сислової установки на сприйняття і розуміння людини як особистості в усій її змістовній і динамічній складності, ієрархічності та суперечливості, тобто ортономічності, контентній упорядкованості та антиномічності; ця установка як мотиваційний орієнтир має містити у собі готовність до поєднання теоретичного і практичного компонентів персонологічної інтелектуальної діяльності у роботі з особистістю як її предметом.

2. Врахування психологом і педагогом сукупних атрибутивної та антиномічної формул особистості як змістовного інформаційно-пізнавального орієнтиру, еталону, ідеалу, на основі чого має розгортатися розуміння конкретної особистості клієнта в певних усвідомлюваних мислителем, інтелектуалом межах.

3. Здійснення цілеформульовального етапу, як етапу формування орієнтовної мети і завдання персонологічної мислительної, інтелектуальної діяльності, який утворюють найбільш актуальні специфічні (згідно профілю, професії, віку, гендерної належності) антиномії конкретної особистості, відповідно до яких визначаються її суперечності як основа формулювання проблеми і завдань роботи психолога і педагога в тій чи іншій сфері теоретичної та практичної діяльності, зокрема соціалізуючої, психотерапевтичної; в ході її здійснення має встановлюватись певна відповідність наявної індивідуальної бажаної моделі особистості її науково визначеній атрибутивно-антиномічній формулі та шляхи встановлення такої відповідності, що має на меті гармонізацію сталого існування та життєтворчості особистості.

4. Операційно-результативний етап, який складається з підбору та використання адекватних наявному особистісному орієнтиру психологічних та евристичних мислительних, інтелектуальних операцій, стратегіальних способів розв'язання, на основі зняття суперечностей-антиномій, проблем людської особистості на шляху формування більш високого ступеня відповідності людини можливостям гармонійного соціального та особистісного самовизначення у суспільстві та у власній самосвідомості.

5. Емоційно-почуттєвий етап, в ході якого закріплюються засобами емоційного інтелекту позитивні результати і відкидається негативний досвід здійснення зорієнтованого на основі конкретної суспільно-...-особистісної орієнтації персонологічної мислительної, інтелектуальної діяльності психолога і педагога.

Отже, проведений контентно-частотний та антиномічний аналіз вітчизняних визначень особистості, розроблені в ході контентно-частотного аналізу й синтезу даних узагальнені сукупна атрибутивна й антиномічна формула особистості та відповідні до них характеристики персонологічного інтелекту філософів, психологів і педагогів, свідчать про доцільність врахування результатів даного дослідження у психолого-педагогічній роботі із соціалізації, психічного розвитку особистості у молоді на засадах суспільно-...-особистісної орієнтації. При цьому, зрозуміло, слід повніше враховувати в межах даного підходу взаємовідповідність, взаємозумовленість, складну взаємопов'язаність змістовних і динамічних характеристик як суспільства, так і особистостей, з яких воно складається.

Разом з тим, необхідно продовжити дослідження даної проблеми, враховуючи попередній характер отриманих даних і необхідність їх подальшої верифікації.

1. Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії: Монографія. – Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.

2. Костюк Г.С. Проблема личности в философском и психологическом аспектах / Костюк Г.С. Избранные психологические труды. – М.: Педагогика. 1988. – 304 с. – С. 76-85.

3. Максименко С.Д., Максименко К.С., Папуча М.В. Психологія особистості: Підручник / За редакцією С.Д.Максименка. – К.: Видавництво ТОВ "КММ", 2007. – 296 с.

4. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: Навчальний посібник. – Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2009. – 575 с.

5. Філософський енциклопедичний словник / Голова редколегії В.І.Шинкарук; наукові редактори Л.В.Озадовська, Н.П.Поліщук. Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди НАНУ. – К.: Абрис, 2002. – 744 с.